

Art 5: Średniowieczne kościoły Słupska i powiatu słupskiego
cz. 3

Opracowanie: Władysław Goliński

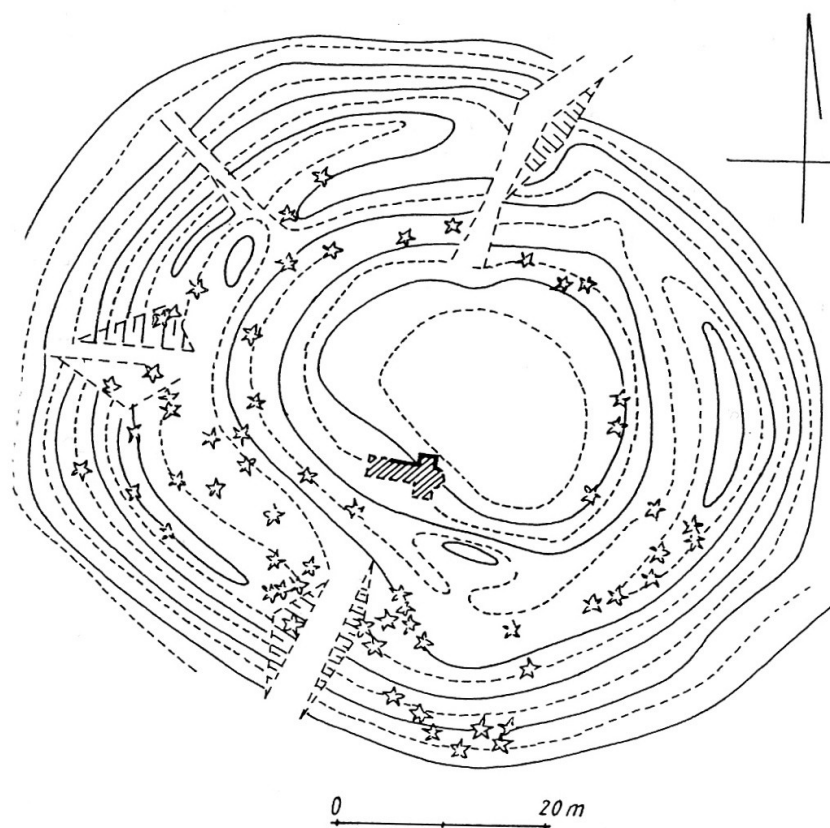
Ustka, kwiecień- grudzień 2019

Spis treści

ŚREDNIOWIECZNE KOŚCIOŁY POWIATU SŁUPSKIEGO- C.D.....	3
12. ROWOKÓŁ, POW. SŁUPSKI, GM. SMOŁDZINO.....	3
SANKTUARIUM MARYJNE NA ROWOKOLE.....	3
<i>Badania archeologiczne na Rowokole.....</i>	3
<i>Posadowienie Sanktuarium Maryjnego na Rowokole.....</i>	3
<i>Historia sanktuarium na Rowokole.....</i>	4
13. SIERAKOWO SŁUPSKIE, POW. SŁUPSKI, GM. KOBYLNICA.....	6
<i>Historia kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.....</i>	6
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.....</i>	6
14. SŁONOWICE, POW. SŁUPSKI, GM. KOBYLNICA.....	8
<i>Historia kościoła pw. św. Stanisława Kostki.....</i>	8
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. św. Stanisława Kostki.....</i>	8
15. STOWIĘCINO, POW. SŁUPSKI, GM. GŁÓWCZYCE.....	10
<i>Historia kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika.....</i>	10
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika.....</i>	10
16. STRZELINO, POW. SŁUPSKI, GM. SŁUPSK.....	12
<i>Historia kościoła pw. św. Antoniego Padewskiego.....</i>	12
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. św. Antoniego Padewskiego.....</i>	12
17. SWOŁOWO, POW. SŁUPSKI, GM. SŁUPSK.....	13
<i>Historia kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.....</i>	13
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.....</i>	14
18. USTKA, POW. SŁUPSKI, GM. USTKA.....	16
<i>Historia kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja.....</i>	16
19. WIESZYNO, POW. SŁUPSKI, GM. SŁUPSK.....	16
<i>Historia kościoła pw. Błogosławionej Urszuli Ledóchowskiej.....</i>	16
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. Błogosławionej Urszuli Ledóchowskiej.....</i>	16
20. WYTOWNO, POW. SŁUPSKI, GM. USTKA.....	18
<i>Historia kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu.....</i>	18
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu.....</i>	18
21. ZĘBOWO, POW. SŁUPSKI, GM. KOBYLNICA.....	21
<i>Historia kościoła pw. Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych.....</i>	21
<i>Opis architektoniczny kościoła pw. Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych.....</i>	21
Literatura (dla cz.1- cz. 3).....	24

*Średniowieczne kościoły powiatu słupskiego- c.d.***12. ROWOKÓŁ, pow. słupski, gm. Smołdzino****Sanktuarium Maryjne na Rowokole****Badania archeologiczne na Rowokole**

Badania archeologiczne na Rowokole w 1996r. przyniosły pozytywne wyniki. Udało się przebadać kolejną partię cmentarzyska i odkryć fragmenty fundamentowania znanej tylko z opisów kaplicy NMP. Kaplica była wspominana w źródłach już od początku XV w. była celem domysłów na temat jej powstania, formy architektonicznej a nawet wezwania. Część badaczy wątpiła w jej istnienie, sądząc, że została całkowicie rozebrana, łącznie z fundamentami. Nie potwierdziły się te obawy, chociaż zniszczenie tego obiektu jest duże. Trwało ono bowiem prawie od połowy XVI wieku po rok 1821. Materiał budowlany z kaplicy posłużył do budowy domów i kościoła w Smołdzinie.¹

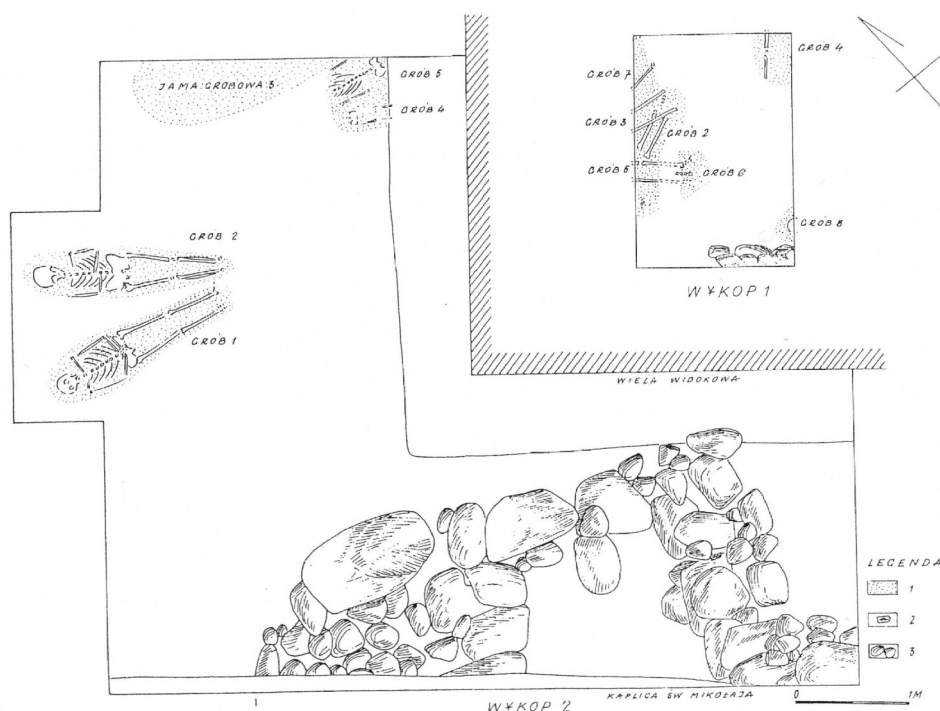
Posadowienie Sanktuarium Maryjnego na Rowokole

Ryc. 12.18. Smołdzino, woj. pomorskie, stan. 4 (Rowokół). Plan warstwiczny Rowokołu z lokalizacją kaplicy NMP. Rys. R. Kamiński

Ryc. 2. Na wierzchołku Rowokołu. Lokalizacja fragmentów kaplicy NMP². Rys. R. Kamiński

¹ Roman Kamiński, Anna Uciechowska- Gawron; *Badania ratownicze na Górze Rowokół w 1996 r.* [w:] *Materiały zachodniopomorskie*, Tom XLV, str. 425.

² Kamiński Roman, Uciechowska- Gawron Anna; *Badania ratownicze na Górze Rowokół w 1996r.* *Materiały Zachodnio Pomorskie*, t. 45: 1999 s. 403-454

Ryc. 3. Na wierzchołku Rowokołu. Lokalizacja grobów i fragmentów relikwii kaplicy NMP³. Rys. R. Kamiński

Historia sanktuarium na Rowokole

Sanktuarium Maryjne na Rowokole posiada dokument fundacyjny sporządzony 15 sierpnia 1398 r.⁴, sam budynek sanktuarium musiał być już wtedy wybudowany bądź też budowla była na ukończeniu.

Badania prof. Zygmunta Szultke określają, że dwupoziomową kaplicę kamienno- ceglana z wieżą, wzniesiono na szczycie wzgórza dopiero w ostatnich latach XIV w. z inicjatywy opata klasztoru premonstratensów w Białobokach lub klasztoru norbertanek w Słupsku, którego proboszcz sprawował patronat nad kościołem parafialnym w Gardnie Wielkiej.⁵

W okresie średniowiecza Rowokół posiadał szczególną rolę we wierzeniach. Wybudowanie kaplicy w miejscu oddalonym od osiedli ludzkich, w miejscu trudno dostępnym, bo przecież podejście do kaplicy jest trudne bo jest do pokonania droga po dość stromych a nawet bardzo stromych miejscami zboczach wzgórza. Gdyby kaplica posadowiona na wierzchołku wzgórza miała spełniać najprostsze funkcje religijne, wzniesiono by ją w obrębie któregoś z osiedli znajdujących się u podnóża Rowokołu, jak uczyniono zresztą po zrujnowaniu⁶ kaplicy przed rokiem 1530.⁷

Dzięki analizie antropologicznej pochówków znajdujących się na przykościelnym cmentarzu wiadomo, że kościół miał dwufunkcyjny charakter. A mianowicie był kościołem parafialnym dla Smołdzina i dla miejscowości w najbliższej okolicy oraz spełniał rolę świątyni pielgrzymkowej.⁸

Szczególna rola Rowokołu w późnym średniowieczu jest opisywana w źródłach mówiących o przybywaniu pątników do kaplicy, szczególnie pątników mających na sumieniu dokonanie

³ Kamiński Roman, Uciechowska- Gawron Anna; *Badania ratownicze na Górze Rowokół w 1996r.* Materiały Zachodnio Pomorskie, t. 45: 1999 s. 403-454

⁴ Zygmunt Shultka; *Świątynia na Rowokole i jej funkcje*, Słupsk 2014, str. 47

⁵ Zygmunt Shultka; *Świątynia na Rowokole i jej funkcje*, Słupsk 2014, str. 43

⁶ Zygmunt Shultka; *Świątynia na Rowokole i jej funkcje*, Słupsk 2014, str. 131

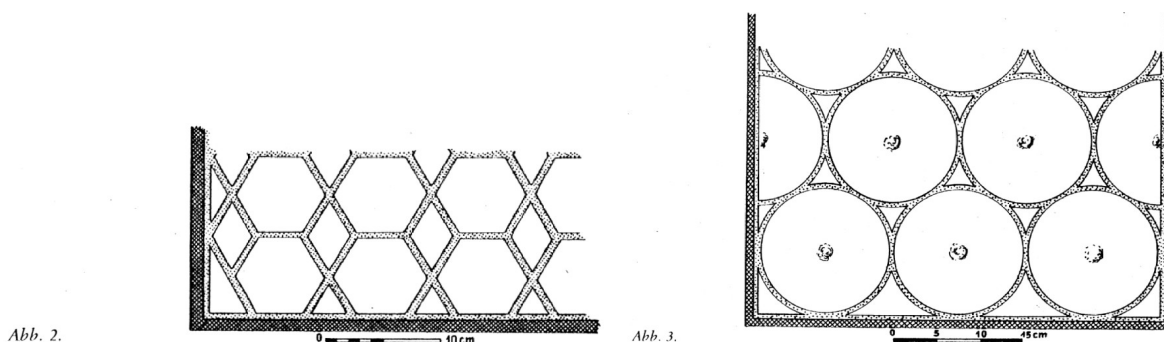
⁷ Tadeusz Malinowski; *ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE I ANTROPOLOGICZNE DO DZIEJÓW ROWOKOŁU, SŁUPSK 1986*, str. 182

⁸ Zygmunt Shultka; *Świątynia na Rowokole i jej funkcje*, Słupsk 2014, str. 65

morderstwa.⁹ Źródła wymieniają na równi z Rowokołem takie miejsca jak: Górę Chełmską i Świętą Górę Polanowską.¹⁰

Dodatkowa rola kaplicy na Rowokole- jako znak nawigacyjny.

Sanktuarium Maryjne na Rowokole dzięki posadowieniu na wierzchołku wzniesienia było widoczne z morza. Stanowiło więc dzięki niepowtarzającej się sylwetki dzienny znak nawigacyjny, dzięki widocznemu w nocy strumieniowi światła z palących się świec stanowiło nocny znak nawigacyjny.¹¹ Przy podjętych pracach wykopaliskowych odkryto m.in. fragmenty okien- drobne, potłuczone szkło z tafli oraz fragmenty gomółek (koncentrujących, wzmacniających strumień świetlny z płgających świec) z okien kaplicy na Rowokole. T. Malinowski w swoim sprawozdaniu mówi o tafli szkła przezroczystego pozbawionego farby (zapewne w ścianie od strony morza). Wykonane okna były z tafli posiadających nadlewy i z powstawianymi gomółkami”. Oczywiście od strony południowej, „niepracującej” zapewne było w oknach ciemne szkło.¹²

Ryc. 4. Szkło domniemanych północnych okien kaplicy na Rowokole wg T. Malinowski; Zur Geschichte des Revekol (Rowokół), des heiligen Berges in Hinterpommern, B. S., N. F. 1988.

⁹ Norbert Buske; Die Marienkapellen auf dem Gollen, dem Revekol und dem Heiligen Berg bei Pollnow. Ein Beitrage zur Geschichte der Wallfahrtsorte in Pommern, „Baltische Studien”, NF t. 56, S.36 u. 37

¹⁰ Tadeusz Malinowski; ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE I ANTROPOLOGICZNE DO DZIEJÓW ROWOKOŁU, SŁUPSK 1986, str. 182 i 183

¹¹ Johann Manson: See-Buch oder gründlicher, Ausführlicher Bericht aller und jeden rechten Coursen, Landkännungen, Streckungen Einläufen... der ganzen Ost- See.1669. Mit Seegebeten venneht 1675, XII, Nr. 18 u. 19 Vgl. dazu die Würdigung dieses Seebuches von A. Hops in A. Hops`a w: Der Seewart, Zeitschrift für die Deutsche Seeschiffahrt, Bd. 21, Heft 2, S. 201-211, 1960. Poruszone w: [Norbert Buske](#), *Die Marienkapellen auf dem Gollen, dem Revekol und dem Heiligen Berg bei Pollnow. Ein Beitrage zur Geschichte der Wallfahrtsorte in Pommern*, "Baltische Studien" N. F. Hamburg, 1970. S. 35

¹² Tadeusz Malinowski; ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE I ANTROPOLOGICZNE DO DZIEJÓW ROWOKOŁU, SŁUPSK 1986, str. 101-102

13. SIERAKOWO SŁUPSKIE, pow. słupski, gm. Kobylnica

Historia kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

(Źródło „Ziemia Słupska- dzieje i kultura”)

Większość uczonych klasyfikuje wybudowanie kościoła na XVw. Z zabytkowego wyposażenia kościoła zachowała się granitowa chrzcielnica z XIV wieku, XVII w. ambona, XVII wieczne czoła ławek wykorzystane jako podstawy ołtarzy bocznych, konfesjonał zbudowany z fragmentów XVII wiecznych ołtarzy oraz zegar na wieży kościelnej z końca XVII wieku.

Opis architektoniczny kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Sierakowo Słupskie. Szczecin 1992.

SIERAKOWO SŁUPSKIE, pow. słupski, gm. i parafia Kobylnica (Zirchow)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Nawa i prezbiterium grubo otynkowane, jedynie w przyporach naroży E prezbiterium widoczna cegła o wymiarach 8-9 * 13-14 * 28-29cm. Na fotografiach zamieszczonych w inwentarzu L. Böttgera spod tynków prezbiterium odsłaniają się nieobrobione, układane chaotycznie głązy.

Wieża w przyziemiu murowana z głązów nieobrobionych i niekiedy przełamanych, o chaotycznym układzie w licu, również w narożach głązy o naturalnym kształcie; w ścianie W w przewadze cegła o wymiarach jak w przyporach prezbiterium, w wątku nieregularnym. Piętro wieży niemal czysto ceglane, w licu jedynie pojedyncze niewielkie głązy.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Mury średniowiecznego kościoła w większości zachowane. W końcu XIXw. (po opracowaniu wydanego w 1891r. inwentarza L. Böttgera) kościół został znacznie przebudowany: do *E ściany prezbiterium dobudowano 5-boczną ceglana absydę, przekształcono okna i przebito nowe w wieży, wymieniono część lica ściany W wieży. W latach 80-tych XXw. Od S dostawiono dużą, parterową salę katechetyczną, zajmującą całą długość nawy i 1/2 długości wieży; sala ta wraz z wcześniejszą absydą bardzo zniekształciły pierwotną bryłę kościoła.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Kościół składa się z 3 członów, zapewne zbudowanych równocześnie: prawie kwadratowej nawy (w wymiarach zewnętrznych o szerokości nieco większej, niż długość) z węższym prezbiterium o kwadratowym wnętrzu, przesuniętym nieco z osi kościoła ku N; oraz wieży W o szerokości równej wymiarom nawy, także niemal na planie kwadratu. Szerokość prezbiterium 7,2m, nawy i wieży 8,95m; dł. prezbiterium 6,1m, nawy 8,8m, wieży 8,2m, całego kościoła 23,1m. Szer. wnętrza nawy 7,4m, wieży 4,5m. Grubość ścian bocznych wieży 2,17m, ściany W 1,7m, ścian nawy 0,9m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Ściany grubo otynkowane, o wyrównanym licu. Wieża o ścianach bocznych rozczłonkowanych niszami o niezachowanych łukach otwarta jest na nawę pełną szerokością wnętrza, wyżej otwór zamknięty jest ostrołukiem, której wierzchołek widoczny jest na 2. piętrze wieży na wys. ok. 5,5m nad poziomem podłogi. Zapewne podczas przebudowy skuto naroża zwężenia między nawą i prezbiterium do formy silnie zaokrąglonej.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W wieży duży, ostrołukowy, oprofilowany 5 uskokami, wewnątrz wmurowane węższe przejście z okresu przebudowy, w prawym ościeżu uskoki przerwane wskutek prymitywnej wymiany lica w XIXw. Łuk portalu dość nieregularny, w archiwolcie uskoki nierówne, w znacznej części z cegły XIXw. Pierwotnie szerokość portalu 3,4m, ob. przejścia 1,58m, wys. portalu ok. 5,4m. Portal przesunięty jest dość znacznie (o 0,7m) ku N z osi symetrii wieży.

OKNA (tylko średniowieczne). Okna z XIXw. Duże, ostrołukowe. Na fotografii sprzed przebudowy widoczne wyłącznie okna przekształcone w XVIII-XIXw., prostokątne, bardzo duże w ścianie E, mniejsze w ścianie S. Brak śladów okien pierwotnych.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). Oszkarpowane są tylko E naroża prezbiterium skośnymi, bezuskokowymi, dość niskimi przyporami. Przed dobudową absydy pośrodku ściany E istniała 3., niewydatna, bezuskokowa przypora.

Szczyt E prezbiterium częściowo zasłonięty przez dach absydy, pierwotnie nadwieszony nad ścianą E dwoma uskokami, z fryzem wnekowym u nasady (fot. sprzed przebudowy), rozczłonkowany 7 lizenami, dzielącymi go na 8 pionowych, smukłych pól, zamkniętych skosami krawędzi szczytu. Pierwotnie były to zapewne blendy ostrołukowe, ich wierzchołki uległy zniszczeniu wskutek obniżenia krawędzi szczytu (być może lewa z 2 najwyższych blend zachowała lewą nasadę łuku). U nasad szczytu małe sterczyny o trójkątnych zwieńczeniach, w wierzchołku 2 podobne bliźniacze sterczyny.

Wieża w przyziemiu pierwotnie pozbawiona wystroju, okno S przebito w czasie przebudowy. Piętro wieży, niższe o ok. 1/3 od przyziemia i oddzielone od niego pochyłą odsadzką, w ścianach W, N i S rozczłonkowane 6 smukłymi blendami ostrołukowymi, które oddzielają pasy muru o szerokości główki + wozówki; bezpośrednio nad łukami blend biegnie wąski fryz ząbkowy wys. 1 w-wy cegieł. Wewnątrz 2 środkowych blend otwory dźwiękowe o łukach odcinkowych. W ścianie E po obu stronach dachu nawy po 2 blendy jak w pozostałych ścianach, z nich dalsze od naroży skrócone do styku z połącią dachu, z małymi otworami dźwiękowymi o łukach odcinkowych.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Przestrzenna forma kościoła, złożona z równych sobie, kwadratowych w planie nawy i wieży, oraz węższego, także kwadratowego prezbiterium, należy do typu, który w wersji bezwieżowej pojawił się na Pomorzu już w połowie XIIIw. za sprawą kaplicy templariuszy w Rurce, a następnie w nielicznych realizacjach stosowany był też po schyłek średniowiecza. We wschodniej części Pomorza poza Sierakowem do typu tego należał jedynie obecnie niezachowany kościół w Dretyniu koło Miastka z 1. poł. XVIw.

Dekoracja szczytu E prezbiterium w swym prawdopodobnym pierwotnym kształcie należała do grupy szczytów kościołów wiejskich okolic Sławna i Słupska, wykazując szczególnie duże podobieństwo do nie istniejącego już szczytu w niedalekich Słonowicach.

Rozczłonkowanie piętra wieży, wypełnionego smukłymi blendami, silnie kontrastujące z masywną- także dzięki wyjątkowo okazałemu portalowi W- częścią dolną, jest niewątpliwie naśladownictwem wieży kościoła NMP w Sławnie, gdzie również występuje kontrast między ciężką fasadą W a nasycenymi smukłymi blendami ścianami bocznymi. W Sierakowie motyw ten został przystosowany do potrzeb niższej wieży kościoła wiejskiego, podobny- zapewne równoległy- proces miał miejsce w Rzyszczewie k. Sławna i Marszewie k. Ustki.

Portal W wyróżnia się niezwykłą w architekturze kościołów wiejskich Pomorza wielkością, niewiele ustępując portalowi w wieży kościoła NMP w Słupsku.

DATOWANIE. Konsekwentnie stosowane w zachowaniu detalu łuki ostre wraz z zależnością od wieży kościoła NMP w Sławnie pozwalają datować kościół na ok. połowy XVw. ⑩

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp, s.110-112, rys. 77 (plan), 2 fot. ze s.110 (widoki od SE i SW). Datowanie: XIVw.

2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.93. Datowanie: XVw.

3. H. Schulz, 'Pommersche...', s.91-92, fot.216 wg L. Böttgera (widok od SW). Brak datowania.

4. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.30. Datowanie: XVw.

5. Schematyzm..., s.334. Datowanie: XVw.

14. SŁONOWICE, pow. słupski, gm. Kobylnica

Historia kościoła pw. św. Stanisława Kostki

(Źródło: „Historia parafii”)

Zabytkowe wyposażenie obiektu stanowi ambona z drugiej połowy XVII wieku, ozdobiona figurami czterech ewangelistów, chrzcielnica z 1658 roku, granitowa kropielnica z XIII-XIV wieku oraz ołtarz, ławki i empora z końca XIX wieku. Po wkroczeniu do Słonowic wojsk radzieckich, kościół został zdewastowany; żołnierze rosyjscy obiekt podpalili, części organów leżały później porozrzucane w promieniu kilkuset metrów. W 1968 r. ks. Zdzisław Serwa SDB doposażył świątynię w ołtarz główny sprowadzony z parafii pod wezwaniem św. Teresy w Łodzi. Figury: Serce Pana Jezusa, Matki Boskiej Niepokalanej i św. Józefa umieszczone w tymże ołtarzu, sprowadzone ze Śląska. Przerobiono też ołtarz boczny – zdobiący go wcześniej obraz Jezusa Ukrzyżowanego przeniesiono do kruchty, a wstawiono sprowadzony z Warszawy obraz Matki Boskiej Częstochowskiej.

Opis architektoniczny kościoła pw. św. Stanisława Kostki

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Słonowice. Szczecin 1992.

SŁONOWICE, pow. słupski, gm. Kobylnica, siedziba parafii (Schlönwitz)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół p.w. św. Stanisława Kostki.

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. L.

Böttger w swym inwentarzu opisuje średniowieczną nawę kościoła. Budowa ob. neogotyckiej nawy została rozpoczęta przed 1891r. W 1986r. remontowano wieżę.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Wieża mur. z cegły 7-8 * 12-13 * 27-29cm, w wątku wendyjskim i nieregularnym, na nierównym fundamencie z dużych, przełam. głazów, licujących z ceglany murem. Część otworów po maczulcach niezamur., tworzą one 7 reg. poziomów.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Ze średniowiecznego kościoła zachowała się tylko wieża przy W ścianie dużej, neogotyckiej nawy.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Pierw. kościół składał się z prostokątnej nawy z węższą, poprzecznie prostokątną wieżą W (Szer. wieży 6,3m; dł. 5,5m; gr. ściany W 1,08m. Szer. d. nawy 9,0m; dł. 20,15m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. W bocznych ścianach wieży w przyziemiu po 2 nisze o łukach odcink., w wyższych piętrach podobne poj. nisze, także w ścianie E. Przejście z wieży do nawy ostrołukową arkadą oprofilowaną uskokiem, szer. wewn. 1,92m, wys. 3,54m. Arkada ob. częściowo zamur., z przejściem o łuku odcink.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W o przejściu zniszcz. zapewne w czasie bud. nawy, ob. o łuku odcink. z cegły XIXw. Zach. się pierw. ostrołukowa blenda obejmująca przejście, o krawędzi oprofilowanej 2 uskokiemi, z łukiem okalającym z główek, szer. wewn. blendy 1,98m, wys. 3,66m. Wewn. wieży przejście ujęte niszą ostrołukową o krawędzi oprofilowanej uskokiem.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). W ścianach W, N i S wieży w 1/2 wys. okienko o łuku półkołowym, w grn. części ścian 4 blendy ostrołukowe, oddzielone pasami muru szer. 2 wozówek, w grn. części 2 środk. blend niewielkie otwory dźwiękowe o łukach półkołowych. Powyżej łuków blend szer. fryz wnękowy wys. 4 warstw cegieł. Niezachowana pierw. nawa kościoła była częściowo oszkarpowana 1-uskokowymi przyporami, w narożu N-E przypora ustawiona była przekątnie, naroże S-E pozbawione było przypory. Pierw. okna wewn. nawy umieszczone były w ostrołukowych niszach, w końcu XIXw. zachowanych szczątkowo. Szczyt E rozczłonkowany był 8 smukłymi blendami ostrołukowymi, powyżej łuków 2 środk., najwyższych blend umieszczona była w wierzchołku szczytu mała blenda kołowa opis na podstawie ilustracji i tekstu inwentarza L. Böttgera.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Rozczłonkowanie ścian wieży szeregiem blend wzorowane jest na bocznych ścianach wieży kościoła NMP w Sławnie, której wystrój naśladowano w 10 wieżach okolicznych kościołów wiejskich. Wysokie, gęsto rozmieszczone blendy pierwowzoru uległy jednak w Słonowicach, tak jak w większości wiejskich naśladownictw, redukcji poprzez zmniejszenie wysokości i poszerzenie dzielących je pasów muru, wskutek czego podporządkowane zostały masywnej bryle wieży. Podobny proces miał miejsce w Marszewie k. Ustki, oraz w Rzyszczewie i Kwasowie k. Sławna.

DATOWANIE. Łuki ostre blend, oraz półkołowe mniej istotnych otworów pozwalają datować wieżę na okres po połowie XV w. Formy dawnej nawy również świadczą o powstaniu kościoła w tym okresie.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Schlawa, s.120-123, rys.135 (rzut średniowiecznego kościoła, 136 rzut elewacji E nawy). Datowanie: najpóźniej XV w.
2. Schematyzm..., s.326-327. Datowanie: wieża z XIV w.

Fot. 32. Słonowice; kościół p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, 2004
Fot. Maria Golińska

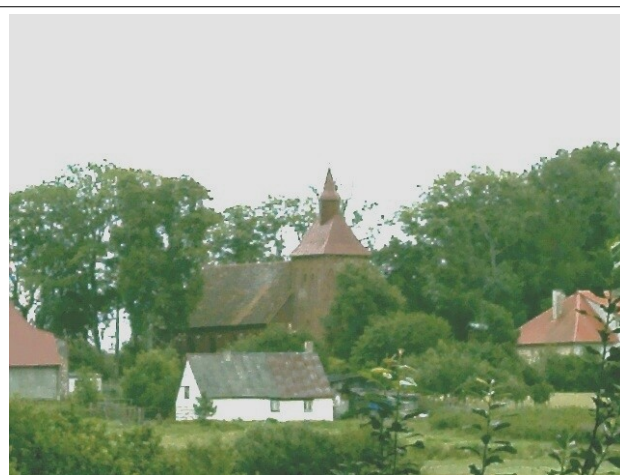

Fot. 33. Słonowice; kościół p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, widok od południowego- wschodu. 2004

Fot. Maria Golińska

Fot. 34. Słonowice; kościół, 2004

Fot. Maria Golińska

Fot. 35. Słonowice; kościół, 2004

Fot. Maria Golińska

15. STOWIĘCINO, pow. słupski, gm. Główny

Historia kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika

(Źródło: „Historia parafii”)

Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, murowano-szachulcowy z XV wieku, przebudowany w XVIII wieku.

Z XV wieku, zachowała się jedynie wieża gotycko-renesansowo-barokowa. Nawa pochodzi z XVII wieku (przebudowana w 1963 roku), ambona z 1632 roku, prospekt organowy z początku XIX wieku, epitafium Barbary von Zastrowen. W nowym ołtarzu obraz „Ukrzyżowanie” z XVII wieku.

Opis architektoniczny kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Stowięcino. Szczecin 1992.

STOWIĘCINO, pow. słupski, gm. Główny, siedziba parafii (Stojentin)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół p.w. św. Stanisława B.M.

WIADOMOŚCI ŹRÓDŁOWE O HISTORII KOŚCIOŁA. Kościół w Stowięcinie wzmiankowany po raz pierwszy w 1519r.

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. Nawę dawnego kościoła wraz z zakrystią rozebrano w 1961r., pozostawiając jedynie wieżę; w latach 1961-63 na tym samym planie wzniesiono nową nawę.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Gruba warstwa tynku uniemożliwia ustalenie materiału lica zewnętrznego, wewnątrz wieży lico ścian czysto ceglane, pokryte cienką warstwą tynku. Wg opisu L. Böttgera kościół był budowlą wykonaną w technice mieszanej, z kamienia polnego i cegły.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Ze średniowiecznego kościoła, którego nawa przedłużona została ok. 1740r. o część ryglową, zachowała się jedynie wieża.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Wieża poprzecznie prostokątna, szer. 8,0m; dł. 6,3m; gr. ściany W pomiędzy filarami wewn. 1,42m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Wieża o konstrukcji z mało wydatnymi wewnętrznymi filarami wroźnymi, filary we wroźnikach W zakończone odsadzkami, we wroźnikach E nieco wyższe,

powiązane konstrukcyjnym ostrołukiem w ścianie E. Wieża otwarta na nawę pełną szerokością wnętrza aż po strop, pierwotny otwór niezachowany.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W duży, ostrołukowy o łuku lekko załamany w nasadach, oprofilowany 3 uskokami, szerokość portalu 3,08m, przejścia 2,05m; wys. przejścia 3,96m.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). W górnej części bocznej ściany N 2 wysokie, smukłe blendy ostrołukowe o łukach lekko załamanych w nasadach, o krawędziach oprofilowanych 2 uskokami. W górnej części każdej z blend otwór dźwiękowy o łuku odcinkowym, którego krawędź tworzy dodatkowy trzeci uskok.

W górnej części ścian W i S po 2 smukłe otwory dźwiękowe o łukach odcinkowych, w głębi otworów łuki te obniżają się 4 uskokami. Ściana E ponad dachem nawy bez blend i otworów.

Wieża nakryta hełmem o kształcie 8-bocznego ostrosłupa, przechodzącym u podstawy w mniej nachylony dach czterospadowy.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Dekoracja ściany N wieży w Stowięcinie jest zapewne naśladownictwem blend członujących ściany boczne wieży kościoła św. Jakuba w Lęborku, choć podobny wystrój otrzymała też wieża kościoła w Pucku.

Duży ostrołukowy portal o kilkuuskokowych ościeżach jest typową formą portalu w wieżach kościołów wiejskich regionu Słupska i Sławna. Załamanie łuku w nasadach ma analogie w formach okien i portali kościołów w Tychowie (między Białogardem i Połczynem), oraz w Pęczeryźnie (k. Drawska) z 1. poł. XVIw., załamanie to jest tam jednak znacznie silniejsze.

DATOWANIE. Forma portalu i blend wieży, wraz z charakterystycznym załamaniem ich łuków pozwalają datować wieżę na 1. połowę XVIw., być może przed 1519r.

Na podstawie opisu L. Böttgera i inwentaryzacji do PT budowy nowej nawy nie sposób ustalić, czy wieża wzniesiona była równocześnie z dawną nawą, czy też była od niej młodsza.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp. s.33. Bez datowania.
2. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.30. Datowanie: XVw.
3. B. Białas, T. Leszczyna, Projekt techn.- rob. przebudowy kościoła w Stowięcinie, Koszalin 1961 (1:50). Projekt w zbiorach WKZ w Słupsku.
4. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki powiatu..., s.98. Datowanie: zapewne XVw.
5. H. Schulz, Pommersche..., s.90, fot. 212 (widok na kościół od NW). Bez datowania.
6. Schematyzm..., s.271. Datowanie: XVw.

Fot. 36. Stowięcino, kościół Wikipedia

16. STRZELINO, pow. słupski, gm. Słupsk

Historia kościoła pw. św. Antoniego Padewskiego

(Źródło „Ziemia Słupska- dzieje i kultura”)

Kościół w Strzelinie został pobudowany w XV w.- z zabytkowego wyposażenia zachowała się XV wieczna chrzcielnica, dzwony z 1585 i 1599 roku, XIX- wieczne ławki, empora muzyczna i prospekt organowy.

Opis architektoniczny kościoła pw. św. Antoniego Padewskiego

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis), Strzelino*. Szczecin 1992.

STRZELINO; pow. słupski, gm. Słupsk, parafia Bruskowo Wielkie (Gross Strellin 1286 Strelinow, 1294 Strelino, 1364 Strelyn, 1493 Strellin)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół filialny p.w. św. Antoniego Padewskiego.

WIADOMOŚCI ŹRÓDŁOWE O HISTORII KOŚCIOŁA. W 1364r. Wzmiankowany proboszcz w Strzelinie, w 1493r. Kościół.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Murowany z cegły 7-8 * 13,5-14 * 28-29cm w wątku nieregularnym, miejscami wendyjskim, nieznacznie wystający nad poziom terenu fundament z przełamanych głazów, nieliczne pojedyncze głazy w licu W przęśla ściany S.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Kościół przebudowano w znacznym stopniu w XIX w., powiększając go o nowe części w skromnym kostiumie neogotyckim: od W wieżę z ryglową częścią górną, od E absydę, od S kruchtę z lożą kolatorską. Wymieniono część lica ścian. Pierwotny detal zachował się częściowo w oknach i w szczycie E.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Prostokątna sala bezwieżowa, (szer. 7,1m; dł. 13,2m; grubość ścian bocznych między lizenami 0,47m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Ściany grubo otynkowane, o wyrównanym licu. Przejścia z wieży i kruchty do nawy ostrołukowe, bez profili, z XIX w. Ostrołukowa nisza w ścianie E wykuta po 1945r.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Brak śladów pierwotnych portali.

OKNA (tylko średniowieczne). W przęśle W ściany S zachowało się pierwotne okno ostrołukowe, o łuku ułożonym z wozówki i 2 główek na przemian, szer. 0,98 m, wewnątrz nawy lekko rozglifione. Ościeża okien ściany N częściowo także z cegły gotyckiej, częściowo zrekonstruowane w XIX w.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). Kościół oszkarpowany, proste przypory narożne mało wydatne, dwuuskokowe; pośrodku ścian bocznych zamiast przypór nie wydatne (0,15cm) lizeny szer. 0,59m, bez uskoków. Górne końce przypór i lizen łączy licujący z nimi pas muru poniżej gzymsu podokapowego z XIX w., między lizenami nadwieszony nad ścianą dwoma drobnymi uskokami. Pas ten wraz z lizenami i przyporami dzieli płaszczyznę ściany na 3 płytkie, prostokątne płyciny. Górne części lizen i niemal cały górny pas wykonane są obecnie z cegły XIX w., należy jednak przypuszczać, że cegłą tą odnowiono pierwotną formę podziału ścian. Szczyt E rozczłonkowany 8 wąskimi blendami ostrołukowymi; łuki `obecnie w całości z cegły XIX w., jednak na podstawie negatywu fragmentów zamknięć dwóch blend można sądzić, że pierwotne blendy również `posiadały łuki ostre. Blendy zgrupowane są w 4 pary, podział ten jest jednak dyskretny, gdyż pasy muru między blendami w parze i pomiędzy parami różnią się tylko nieznacznie szerokością odpowiednio `główki i wozówki; jedynie w osi szczytu pary najwyższych blend oddzielone są główką + wozówką. Szczyt W w całości z XIX w.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Podział lizenami ścian bocznych

kościół na szereg płytkich, prostokątnych, zamkniętych od góry płycin jest rozwiniętym na płaską ścianę prostokątnej nawy systemem elewacji ośmiobocznej kaplicy św. Jerzego w pobliskim Słupsku, wzniesionej przed 1492r. (A. Grzybowski, Centralne kaplice gotyckie..., s.125). W stosunku do pierwowzoru w Strzelinie pominięto drobne profile w krawędziach lizen i górnego pasa. Szczyt E kościoła należy do dość licznej grupy podobnych rozwiązań szczytów kościołów wiejskich okolic Sławna i Słupska z 2 poł. XV w. (np. Zębowo, Kwasowo, niezachowany szczyt w Swołowie, szczyty wieży w Sławsku).

DATOWANIE. Charakterystyczna struktura ścian kościoła, wzorowana na słupskiej kaplicy św. Jerzego, pozwala datować kościół na koniec XV w., zapewne krótko przed 1493r.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp, s.99. Bez datowania.
2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.99. Datowanie: XVw.
3. H. Schulz, Pommersche..., s.89-90. Bez datowania.
4. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.30. Datowanie: XVw.
5. Schematyzm..., s.330-331. Datowanie: XVw.

Fot. 37. Strzelino, widok od północnego zachodu, 2006

Fot. Maria Golińska

Fot. 38. Strzelino, widok od wschodu, 2006

Fot. Maria Golińska

17. SWOŁOWO, pow. słupski, gm. Słupsk

Historia kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

(Źródło „Ziemia Słupska- dzieje i kultura”)

Kościół w Swołowie jest najciekawszym i najstarszym zabytkiem architektonicznym, pochodzi z XV w. Z zabytkowego wyposażenia zachowały się XIX wieczne empery i drewniany prospekt organowy.

Opis architektoniczny kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Swołowo Szczecin 1992.

SWOŁOWO, woj. słupskie, gm. Słupsk, parafia Bruskowo Wielkie (Schwołow- 1240 Zolow)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

WIADOMOŚCI ŹRÓDŁOWE O HISTORII KOŚCIOŁA. W 1522r. połączono parafie w Swołowie i Bruszkowie Wielkim.

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. W 1618r. wykonano hełm wieży (data na chorągiewce). Po 1867r. nawę przedłużono ku E i dobudowano poligonalną neogotycką absydę.

CZY KOŚCIOŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Gruba warstwa tynku utrudnia ustalenie materiału. Przy powierzchni terenu w wieży i nawie spod tynku odsłania się kilka dużych, przełamanych głazów nierównego fundamentu (największy głaz o średnicy 1,7m); wyżej w drobnych ubytkach tynku widoczna cegła gotycka. Wg L. Böttgera kościół z cegły na gotyckim fundamencie.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Kościół zachował wieżę i boczne ściany nawy, ściana S w większości zasłonięta przez dobudówkę; ściana E zniszczona wskutek przedłużenia nawy. Pierwotny detal zachował się tylko w portalu W i być może w przyporach.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Krótka prostokątna sala z zapewne równoczesną, poprzecznie prostokątną wieżą W o szerokości nieznacznie mniejszej niż nawa. Szer. nawy 6,7m, wieży 6,37m; dł. pierwotna nawy 9,7m, wieży 5,3m, całego pierwotnego kościoła 15,0m. Grubość ścian nawy 0,6m, ściany W wieży 0,92m. Prostokąt nawy nieumiarowy, zwężał się ku E o ok. 0,5m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Ściany grubo otynkowane, o wyrównanym licu. Między bocznymi ścianami nawy pierwotnej i dobudowanej w XIXw. brak jakiegokolwiek cezur. W ścianie W nawy przy wroźniku NW nisza o łuku odcinkowym szer. 1,0m, gł. 0,28, w jej głębi widoczna powierzchnia dużego, nieobrobionego głazu. Wieża otwarta na nawę niemal całą szerokością wnętrza, otwór ten w górnej części, nad stropem nawy, zamyka ostrołukowa arkada. Szer. arkady 4,0m; szer. wnętrza wieży 4,54m.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W wieży ostrołukowy, oprofilowany w pionowych ościeżach 2, w archiwolcie 3 uskokami, łuki zewn. uskoków silnie przegięte w nasadach, szer. portalu 1,82m, przejścia 1,23m; wys. odpowiednio 3,14 i 2,63m.

OKNA (tylko średniowieczne). Obecne okna duże, ostrołukowe z XIXw. Na zamieszczonym przez L. Böttgera rzucie elewacji E widoczne 2 okna zapewne pierwotne, ostrołukowe, oprofilowane uskokiem.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). Nawa oszkarpowana, przypory jednouskokowe, w narożach ustawione prosto, skrajne przypory W nawy przypadają właściwie w narożach E wieży. Przypora obecnego naroża NE, z XIXw., podobna do pozostałych, lecz wyższa. W narożu SE przypory brak.

Niezachowana ściana E (rzut u L. Böttgera) posiadała między przesuniętymi z osi symetrii ku N oknami małą niszę prostokątną. Szczyt E rozczłonkowany był 6 blendami, z których 2 najwyższe zamknięto ostrołukami; 4 pozostałe- półostrołukami.

Wieża pozbawiona wystroju, w górnej części każdej ze ścian po 2 małe prostokątne otwory dźwiękowe, w ścianach bocznych umieszczone w płytkich niszach o łukach odcinkowych.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Pozbawiona wystroju wieża o ciężkiej bryle nawiązuje do wież kościołów farnych okolicznych miast, przede wszystkim zapewne kościoła NMP w Słupsku.

Pierwotny szczyt nawy był uproszczoną wersją typowego dla kościołów wiejskich okolic Sławną i Słupską szczytu rozczłonkowanego najczęściej 8 ostrołukowymi blendami (np. Zębowo, Strzelino, Kwasowo- 2. poł. XVw.). Redukcja łuków blend do formy połówki łuku ostrego jest

rozwiązaniem znanym w końcu XVw. w architekturze kościołów wiejskich na całym Pomorzu, zwłaszcza w okolicach Stargardu, lecz także np. w Gosławiu k. Trzebiatowa.

Wzbogacenie archiwolty portalu o 1 uskok w stosunku do pionowych ościeży jest motywem spotykanym w portalach kilku późnogotyckich wież kościołów wiejskich we wschodniej części Pomorza: w Sławsku, Starym Krakowie i Krupach (o 2 uskoki) w okolicy Sławna, oraz w Podwilczu k. Białogardu.

DATOWANIE. Łuki ostre portalu W oraz pierwotnych okien i części blend, wraz z półostrymi łukami pozostałych blend szczytu, a także ukształtowanie archiwolty portalu, pozwalają datować kościół na 4. ćwierć XVw.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp, s.31-32, rys.16 (rzut kościoła z 1867r., przed rozbudową), 17 rzut elewacji E z 1867r., 18 rzut elewacji N z tego samego czasu, 19 widok kościoła od NE- błędny, zawiera dobudowaną w 1867r. absydę, oraz zniszczony wówczas szczyt E. Datowanie: XIV/XVw.

2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.100, fot.48 widok od SW. Datowanie: XVw.

3. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.30. Datowanie: XVw. 4. Schematyzm..., s.331. Datowanie: XVw.

Fot. 39. Swołowo, widok od zachodu, 2006
Fot. Maria Golińska

Fot. 40. Swołowo, widok od wschodu, 2006
Fot. Maria Golińska

18. USTKA, pow. słupski, gm. Ustka

Historia kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja¹³

Kościół został poświęcony w 1356 r. Stanowił świątynię filialną kościoła w Grabnie. W kościele w Grabnie umieszczona została już później tablica z piaskowca upamiętniająca wybudowanie kościołów, tablica z następującym napisem "HEC FABRICA ECCLESIE MATRICIS WINTERSHAGEN ET EIUS FILIE STOLPMUNDE CAMINENSIS"

Świątynię wybudowano szybko, bo szybko wzrosła ilość mieszkańców osady, budulcem było drewno dębowe. Kościół posiadał ok. 200 miejsc siedzących i już w roku 1888 został zastąpiony przez nowo wybudowany kościół.

W 1590 roku, w czasie wprowadzania reformacji świątynię przejęła gmina ewangelicka.

Specjalną, dodatkową funkcję kościół spełniał jako znak nawigacyjny dzienny przez swoją niepowtarzalną na wybrzeżu Bałtyku bryłę i znak nocny przez widoczne światło w oknach kościoła.

Stolpmunde Ende des 19. Jahrhunderts mit alter Kirche

Fot. 41. Ustka, kościół drewniany pw. św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja, fotografia z końca XIX w. (kościół rozebrany w 1989r.)

19. WIESZYNO, pow. słupski, gm. Słupsk

Historia kościoła pw. Błogosławionej Urszuli Ledóchowskiej

(Źródło „Ziemia Słupska- dzieje i kultura”)

Kościół pobudowano w XV w. Nie zachowały się dawne obiekty wyposażenia średniowiecznego kościoła.

Opis architektoniczny kościoła pw. Błogosławionej Urszuli Ledóchowskiej

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Wieszyno. Szczecin 1992.

WIESZYNO, pow. słupski, gm. Słupsk, siedziba parafii (Vessin, 1284 Vesino)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół parafialny.

WIADOMOŚCI ŹRÓDŁOWE O HISTORII KOŚCIOŁA. Proboszczowie wzmiankowani w 1364 i 1539r.

¹³

Stolpmünder Chronik, Hrsg. Walter Dominick 1936, Lübeck 1956

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. Kościół opuszczony i zniszczony po 1945r., odbudowany w latach 1973 i 1982.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Gruba warstwa świeżego tynku uniemożliwia ustalenie materiału. Wg L.Böttgera kościół zbudowany z cegły. W cokołowej partii ściany S spod tynku odsłaniają się duże, nieobrobione gazy fundamentu.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Z pierwotnego kościoła zachowała się przede wszystkim wieża ze zmienionym przed 1891r. (data wydania inwentarza L. Böttgera) portalem W. Nawa została podczas odbudowy wzniesiona niemal w całości od nowa bez uwzględnienia przekazanych w inwentarzu pierwotnych form.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Krótka prostokątna sala z nieco węższą, kwadratową wieżą W. Szerokość nawy 7,7m, wieży 6,6m; dł. nawy 10,3m, wieży 6,5m, całego kościoła 16,8m. Grubość ściany W wieży 1,33m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Ściany grubo otynkowane, o wyrównanym licu. W ścianach bocznych nawy lizenom zewnEtrznym odpowiadają lizeny szer. 0,65m, występujące 0,14m przed lico, obecnie zakończone poniżej stropu, pierwotnego połączone łukami półkołowymi (L. Böttger), tworzącymi rytmiczne rozczłonkowanie ścian ślepych arkadami. Wieża otwarta na nawę pełną szerokością wnętrza, wyżej otwór zamknięty łukiem półkołowym.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W wieży w wysokiej blendzie o zaokrąglonym łuku ostrym, o krawędzi oprofilowanej 2 uskokami, szer. zewn. 2,74m, wys. ok. 4,5m. Obecnie wysoki otwór przejścia w dolnej części zachował fragmenty zarysu rozkutego pierwotnego przejścia, zapewne o łuku półkołowym, szer. 1,83m (przejście to było węższe, gdyż okalały je 2 lub 3 uskoki).

OKNA (tylko średniowieczne). Okna obecnie duże, o łukach półkołowych, z okresu odbudowy. Rysunki w inwentarzu L. Böttgera ukazują okna mniejsze, prostokątne, zapewne z XVIIIw.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). Nawa kościoła oszkarpowana, obecnie płytkie bezuskokowe lizeny różnią się od pierwotnych, 1 uskokowych przypór. Cokół betonowy z okresu odbudowy. Ściana E obecnie bez okien, jedynie w szczycie 2 małe okienka w niszach o łukach półkołowych.

Pierwotny szczyt E (opis na podstawie rysunku zamieszczonego przez L.Böttgera) oddzielony był od ściany poniżej fryzem wnątkowym, który biegł również w ścianach bocznych powyżej przypór jako fryz podokapowy. W ścianie E, bezpośrednio pod fryzem, umieszczone były 4 blendy kołowe. Szczyt rozczłonkowany był 4 blendami, których łuki ostre zach. się tylko częściowo wskutek obniżenia krawędzi.

Wieża w ścianach W, N i S rozczłonkowana jest 4 smukłymi blendami ostrołukowymi, wewnątrz 2 środkowych blend w ich górnej części małe otwory dźwiękowe o łukach półkołowych; w 2. od E blendzie niżej także małe okienko o łuku odcinkowym ujęte ostrołukową niszą. W ścianie W dolne krawędzie środkowych blend podniesione skośnie nad wierzchołkiem blendy ujmującej portal. W ścianie E przy narożach 2 analogiczne blendy z otworami dźwiękowymi. Powyżej łuków blend w ścianie E i ścianach bocznych biegnie fryz ząbkowy wys. 3 warstw cegieł, trapezowe szczyty naczółkowego dachu wieży z okresu odbudowy.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Pierwotny system ślepych arkad (nisz) członujących ściany wewnątrz nawy należy do nielicznych (zaledwie 9) w wiejskich świątyniach Pomorza, silnie uproszczonych naśladownictw techniki grubego muru, występującej w szeregu gotyckich kościołów pomorskich miast, m.in. w kościele NMP w Darłowie. Wielopłaszczyznowa organizacja ścian pierwotnego sprowadzona została w Wieszynie do roli płaskiego ornamentu. Najbliższe analogie to kościoły w Czerninie koło Kołobrzegu z 1. ćw. XVIw. i w Gardnie Wielkiej (motyw niezachowany). Dekoracja szczytu E stanowiła uproszczoną wersję częstych w okolicach Sławna i Słupska szczytów rozczłonkowanych większą na ogół ilością blend (np. szczyty w Zębowie, Strzelinie i in.).

Analogię dla rozmieszczonych pod fryzem wnątkowym kołowych blend w ścianie E stanowi podobna dekoracja S ściany nawy kościoła w Rzyszczewie k. Sławna z końca XVw.

Blendy wieży wzorowane są na wystroju bocznych ścian wieży kościoła NMP w Sławnie, wieża w Wieszynie należy więc do grupy 10 naśladownictw tego motywu ze sławieńskiej fary w okolicznych kościołach wiejskich.

DATOWANIE. Ostrołukowe blendy dawnego szczytu wieży, obecność samodzielnych blend kołowych, oraz łuki półkołowe dawnych podziałów wnętrza pozwalają datować kościół na 2. połowę XVw.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp, s.100-103, rys.70 (plan kościoła), 71 (rzut elewacji N wieży), 72 (elewacja E), 73 (przekrój podłużny). Datowanie: XVw.
2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.102. Datowanie: XVw.
3. H. Schulz, Pommersche..., s.88, Bez datowania.
4. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.31. Datowanie: XVw.
5. M. Ober, Architektura gotyckich..., s.272. Datowanie: XVw.
6. Schematyzm..., s.339. Bez datowania.

20. WYTOWNO, pow. słupski, gm. Ustka

Historia kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu

(Źródło „Ziemia Słupska- dzieje i kultura”)

Kościół pobudowano w XIV w. Zachowały się dawne obiekty wyposażenia średniowiecznego kościoła i tak na szczególną uwagę zasługuje- ołtarz z II połowy XVII wieku z gotyckimi rzeźbami, ambona kompilowana z elementów barokowych i neogotyckich, epitafium Marcina Westphala z 1680 roku, empora z połowy XVIII wieku oraz przepiękny prospekt organowy z XIX wieku.

Opis architektoniczny kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Wytowno. Szczecin 1992.

WYTOWNO, pow. słupski, gm. Ustka, siedziba parafii (Weitenhagen)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół parafialny p.w. św. Franciszka z Asyżu.

WIADOMOŚCI ŹRÓDŁOWE O HISTORII KOŚCIOŁA. Kościół wzmiankowany w 1482r.

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. W 1880r. przeprowadzono konserwację wieży i nawy.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Gruba warstwa tynku uniemożliwia ustalenie materiału, drobny ubytek tynku w ścianie N odsłania tuż nad poziomem terenu nieobrobione głązy fundamentu. Wg L. Böttgera wieża murowana z cegły na kamiennym fundamencie.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Ze średniowiecznego kościoła zachowała się tylko wieża. Obecnie ryglowa nawa pochodzi z XVIIIw.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Wieża poprzecznie prostokątna, szer. 7,6m; dł. 5,8m; gr. ściany E 1,32m.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Wieża otwarta na nawę pełną szerokością wnętrza (5,18m), otwór ten zamknięty jest łukiem ostrym wys. 5,0m nad poziom podłogi. W przyziemiu w ścianach W, N i S po 2 nisze o łukach odcinkowych, gł. 0,5m; powyżej (3,8m nad poziom podłogi) szeroka odsadzka, wyznaczająca poziom pierwotnego stropu przyziemia. Wnętrze wieży w przyziemiu obecnie przedzielone poprzecznym murem z XIXw., stanowiącym podstawę chóru muzycznego.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Portal W z przejściem o łuku odcinkowym, lekko załamany w wierzchołku, ujętym szeroką ostrołukową blendą o 2 uskokowej krawędzi, łuk

blendy silnie przęgięty niemal załamany u nasady. Szerokość zewnętrznej blendy 2,65m, przejścia 1,41m; wys. odpowiednio 2,15 i 3,84m.

OKNA (tylko średniowieczne). W pierwotnym przyziemiu (ob. jest to poziom chóru muzycznego) na wys. 2,4m nad poziom podłogi w ścianach bocznych wieży niewielkie pierwotne okna o łukach odcinkowych, szer. 0,75m, wys. 1,08m, silnie rozglifione do wnętrza. Okna te przesunięte są znacznie ku E z osi symetrii ścian. W ścianie S poniżej małe okienko z XIXw., oświetlające przestrzeń pod obecnym chórem muzycznym.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). W ścianach W, N i S górnej części elewacji rozcłonkowana jest 2 szerokimi, wysokimi blendami o łukach odcinkowym, zawierającymi w górnej części szerokie, oprofilowane uskokiemy otwory dźwiękowe o łukach odcinkowych. Bezpośrednio nad wierzchołkami odcinkowych łuków blend 2 małe blendy ostrołukowe. W ścianach bocznych wieży cała kompozycja wystroju umieszczona jest asymetrycznie, bliżej naroży E.

W ścianie E przy narożach ponad połaciami dachu widoczne są niewydatne (ok. 15cm) pionowe występy muru, szerokością odpowiadające gr ścian bocznych wieży, zakończone w poziomie łuków dużych blend w pozostałych ścianach. Pomiędzy tymi występami 2 otwory dźwiękowe o łukach odcinkowych, nad nimi małe blendy ostrołukowe jak w pozostałych ścianach.

Krawędzie blend podkreślone są obecnie wąskimi opaskami z wygładzonego tynku, naroża S prostym boniowaniem.

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Dekoracja szerokimi blendami o łukach odcinkowych podobna jest do wystroju wieży kościoła w Lipiu k. Połczyna z 1568r., być może budowniczo wie z Lipia wzorowali się na wieży w Wytownie, stosując przy tym konsekwentniej łuki odcinkowe i dodając fryz ząbkowy.

DATOWANIE. Łuki odcinkowe dużych blend i przejścia portalu, występujące jednocześnie z ostrołukami mniejszych blend i ujmującej przejście portalu niszy, a także charakterystyczne przęgięcie łuku tej niszy u nasady, pozwalają datować wieżę na okres ok. połowy XVw.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Stolp, s.103. Datowanie: zapewne okres średniowiecza.

2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.104. Datowanie: XIVw.

3. H. Schulz, 'Pommersche...', s.89, fot.208 (widok od SW). Bez datowania.

4. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.31. Datowanie: XIVw.

5. Schematyzm..., s.274. Datowanie: XIVw.

Fot. 42. Wytowno, widok na kościół pw św.
Franciszka z Asyżu, od północnego- wschodu
Fot. Władysław Goliński

Fot. 43. Wytowno, widok na kościół pw św.
Franciszka z Asyżu, od południowego- wschodu
Fot. Władysław Goliński

Fot. 44. Wytowno, widok na kościół pw św.
Franciszka z Asyżu, od południa
Fot. Władysław Goliński

Fot. 45. Wytowno, widok na kościół pw św.
Franciszka z Asyżu, od południowego wschodu
Fot. Władysław Goliński

21. ZĘBOWO, pow. słupski, gm. Kobylnica

Historia kościoła pw. Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych

Rejestr zabytków: A-225 ([karta adresowa](#))

Kościół wzniesiono prawdopodobnie w XV wieku w stylu gotyckim, ale z niego zachowała się tylko wieża frontowa (hełm z XX w.). Kościół wraz z położonymi obok zabudowaniami plebanii spłonął 7 lipca 1773 roku. W krótkim czasie odbudowano go. Zachowano większą część starych murów. Zakończenie prac w 1777 roku uwieńczono wiatrową chorągiewką umieszczoną na dachu wieży. Przy ścianie południowej najprawdopodobniej w pierwszej połowie XIX wieku dobudowano przybudówkę z zakrystią w stylu neogotyckim. W wieży na nadprożu neogotyckich drzwi umieszczono inskrypcję: „Paul v. Below - Reddentin, 1896, W.v. Zitzewitz - Zitzewitz”. W 1932 roku wykonano renowację budowli. Wówczas w północną ścianę nawy, po stronie zewnętrznej wmurowano płytę nagrobną z końca XVIII w. upamiętniającą von Belowów.

Opis architektoniczny kościoła pw. Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych

Poniższy opis jest sporządzony na podstawie opracowania: Marek Ober; *Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)*, Zębowo. Szczecin 1992.

ZĘBOWO, pow. słupski, gm. Kobylnica, parafia Pałowo (Symbow)

WEZWANIE KOŚCIOŁA. Kościół filialny p.w. MB Wspomożenia Wiernych.

WIADOMOŚCI O PRZEBUDOWACH, ZNISZCZENIACH, KONSERWACJI KOŚCIOŁA. W 1775r. dobudowano od „N” lożę kolatorską. W 2. poł. XIXw. kościół spłonął, odbudowano go z wykorzystaniem starych murów.

CZY KOŚCIÓŁ JEST ORIENTOWANY? Orientowany.

MATERIAŁ BUDOWLANY, TECHNIKA MURARSKA. Nawa grubo otynkowana, co bardzo utrudnia ustalenie materiału. Przy powierzchni terenu odsłaniają się miejscami w części „E” ściany „N” nieobr. głazy nierównego fundamentu, w ścianie „S” także cegła gotycka. Szczyt „E” ceglany. Wieża z cegły $8 \times 12 \div 13 \times 27$ cm, w dolnej części ścian bocznych także pojedyncze nieobrobione głazy, chaotycznie rozmieszczone w licu.

Wątek ceglanych murów bardzo nieregularny, w ścianach bocznych resztki 2 warstw tynku, ściana E ponad dachem nawy otynkowana. Bardzo reg. rozmieszczone otwory po maczulcach tworzą w ścianach bocznych 9 poziomów, w ścianie W zamurowane.

STOPIEŃ ZACHOWANIA PIERWOTNEJ, ŚREDNIOWIECZNEJ SUBSTANCJI KOŚCIOŁA. Ze średniowiecznego kościoła zach. się wieża i zapewne większość murów nawy, z całą pewnością pierw. są: ściana E ze szczytem i fragment ściany S w zakrystii. Zachowany detal to 2 portale i dekoracja szczytu E. Od N dobud. wejście na niezachowaną lożę kolatorską, od S ładna neogotycka zakrystia z 1. poł. XIXw. Okna w całości przekształcone w XIXw. Wydłużona prostokątna sala z zapewne równoczesną (tynki uniemożliwiają ustalenie chronologicznego stosunku obu części kościoła), węższą, poprzecznie prostokątną wieżą W. Szer. nawy 8,0m, wieży 5,96m; dł. nawy 20,1m, wieży 5,2m, całego kościoła 24,9m; gr. ścian nawy 0,74m, ściany W wieży 0,82m. Ściany grubo otynk., o wyrównanym licu. Wewn. zakrystii portal S nawy z przejściem o łuku odcink., ujętym blendą ostrołukową o krawędzi oprofilowanej uskokiem, w dln. części pion. ościeży uskok niszy skutu, (powstała w ten sposób forma podobna nieco do renesansowych nisz siedziskowych w ościeżach portali. Szer. zewn. blendy 2,0m, jej wierzchołek przypada nad stropem zakrystii; szer. przejścia 1,37m, wys. 2,13m. Wieża otwarta na nawę ostrołukową arkadą szer. 2,32m, wys. 4,8m (nieco niższą, niż ob. strop nawy). Łuk arkady wykonany jest z promieniowo ułożonych na przemian 2 główek i wozówek, z łukiem okalającym z wozówek. Wieża o konstrukcji z niewydatnymi filarami wroźnymi, występującymi ze ścian W i E.

ROZWIĄZANIE PRZESTRZENNE. Portal W wieży ostrołukowy, oprofilowany 2 uskokami (wewn. uskok zasłonięty przez drewn. ościeżnicę drzwi), z łukiem okalającym z główek, szer. portalu 2,07m, przejścia 1,55m; wys. odpowiednio 3,39 i 3,12m. Okna duże, o łukach półkołowych załamanych w nasadach, z okresu odbudowy kościoła w XIXw. Brak śladów okien pierw.

OPIS WNĘTRZA KOŚCIOŁA. Kościół częściowo oszkarpowany. Przy W narożach wieży pierw. proste, wydatne (0,6÷0,72m) przypory 1- uskokowe (!). W nawie przypory 1- uskokowe w narożu NW, w części W ściany N, oraz w ścianie S w pobliżu naroża SW; oraz 3 przypory 2- uskokowe przy ścianie E, w narożach ustawione przekątnie. Brak części przypór ściany S jest być może następstwem odbudowy w XIXw.

PORTALE NA ZEWNĄTRZ KOŚCIOŁA. Szczyt E nawy oddzielony jest od ściany poniżej pochyłą, pokrytą blachą odsadzką, rozczłonkowany 6 smukłymi blendami ostrołukowymi, między ich łukami 5 blend kołowych. Wierchołek szczytu i 7 niewielkich sterczyn (rozmieszczonych bez związku z kompozycją blend) zrekonstruowane zostały w XIXw. z cegły maszynowej.

OKNA (tylko średniowieczne). Wieża pozbawiona jest dekoracji blendami, w górnej części ścian W, N i S po 4 otwory dźwiękowe o łukach półkołowych, oprofilowane uskokiem, rozmieszczone po 2 w dwóch poziomach, pod samym okapem dachu pośrodku ścian mały otwór o łuku półkołowym. W ścianie E ponad dachem nawy 2 otwory dźwiękowe i mniejszy otwór powyżej jak w pozostałych ścianach.

OPIS ZEWNĘTRZNY KOŚCIOŁA (oprócz okien i portali). Szczyt E kościoła w Zębowie stanowi jedną z najlepszych realizacji, wyróżniającą się zwielokrotnieniem blend kołowych, popularnego w kościołach wiejskich okolic Sławna i Słupska typu szczytu rozczłonkowanego szeregiem (od 4 do 14) najczęściej ostrołukowych blend (np. szczyty w Kwasowie, Strzelinie, Niemicy, Pieszczu i Karwicach).

WIDOCZNE W ARCHITEKTURZE KOŚCIOŁA ODZWIERCIEDLENIA WPŁYWÓW INNYCH BUDOWLI, EWENTUALNE WPŁYWY NA INNE BUDOWLE. Masywne, nierozczłonkowane elewacje wieży wzorowane są zapewne na wieży kościoła NMP w Darłowie, natomiast zdwojenie par otworów dźwiękowych i związane z tym pewne złagodzenie masy górnej partii murów nie ma analogii w architekturze okolicznych miast. Motyw ten skopiowano później, redukując dolną parę do pojedynczego otworu, w wieży kościoła w niedalekim Pieszczu. Zupełnym wyjątkiem na terenie Pomorza są przypory przy narożach W wieży- najbliższą analogię stanowi (odosobniona także w architekturze obszaru Prus) wieża kościoła NMP w Gdańsku. Możliwa jest również inna geneza tego motywu- nawiązanie do fasady W kościoła NMP w Sławnie, którą wskutek obudowania wieży przedłużonymi nawami bocznymi również flankują prostopadłe do ścian bocznych przypory narożne. Przypory wieży w Zębowie byłyby wówczas silnie zredukowanym odpowiednikiem ścian i przypór naw bocznych ze sławieńskiej fasady.

DATOWANIE. Forma szczytu E z blendami ostrołukowymi i kołowymi, ostrołuki portali, łuk odcink. przejścia portalu S oraz półkołowe łuki otworów dźwiękowych wieży pozwalają datować kościół na ok. 3. ćwierci XVw.

LITERATURA.

1. L. Böttger, Die Bau- u. Kunstdenkmäler..., Kr. Schlawe, s.135. Bez datowania.
2. F. Mamuszka, J. Stankiewicz, Zabytki..., s.105. Datowanie: XVw.
3. P. Maliszewski, Zabytki..., z.6, s.31. Datowanie: XVw.
4. Schematyzm..., s.321. Datowanie: pocz. XVw., z fragmentami gotyckimi.

Fot. 46. Żębowo, kościół- widok od wschodu, 2006

Fot. Maria Golińska

Fot. 47. Żębowo, kościół- widok od zachodu, 2006

Fot. Maria Golińska

Literatura (dla cz.1- cz. 3)

L. p.	Autor	Tytuł	Wyd.	Uwagi
1.		Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej	Koszalin 1983	
2.	Böttger L.;	Die Bau- und Kunkstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin, H. 1, Kr. Köslin und Colberg Körlin, Szczecin 1889 H. 2, Kr. Belgard, Szczecin 1890 H. 3, Kr. Schlawe, Szczecin ok. 1890 H.4, Kr. Stolp, Szczecin 1894		
3.	Heyden H.;	Kirchen Pommerns und ihre Weihetitel, ein Beitrag zur Patrozinienkunde	Baltische Studien N. F., Bd. 45, 1958, s. 43- 70	
4.	Heyden H.;	Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns, Köln- Graz 1965, IX., Zur Geschichte der Kirchen im Lande Stolp bis zum 18. Jehrhrundert, s. 178-204		
5.	Kohte J.	Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin, Bd. III, Die Kreise Schivelbein, Dramburg, Neustettin, Bublitz und Rummelsburg	Szczecin 1934	
6.	Machura Halina, Machura Zdzisław, Madela Zofia	PRZEDZIWIŃE DZIEJE KOŚCIOŁA I ZAKONU NORBERTANEK W SŁUPSKU	Słupsk 2004	
7.	Maliszewski P.;	Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, z. 6, woj. Koszalińskie	Warszawa 1971	
8.	Mamuszka F., Stankiewicz J.	Zabytki powiatu słupskiego, Biblioteka Słupska t. 8	Poznań 1962	
9.	Mroczo T., Arszyński M.	Architektura gotycka w Polsce t. I- IV	Warszawa 1995	
10.	Ober Marek	Architektura gotyckich wież kościelnych na Pomorzu Zachodnim	Materiały Zachodniopomorskie t. XXIV, Szczecin 1978, s. 247- 282	
11.	Ober Marek;	<i>Katalog architektury średniowiecznych kościołów wiejskich Pomorza Zachodniego (maszynopis)</i>	Szczecin 1992	
12.	Schulz H.	Pommersche Dorfkirchen östlich der Oder. Ein Buch der Erinnerungen	Herford 1963	